

A történeti helynévszótárak*

1. Bevezetés. A szótárak egy-egy nyelv kimunkáltságának legfontosabb mutatói közé tartoznak, s ezáltal „a lexikográfiai munkák gazdagsága, pontossága, sokfélesége, frissessége az adott nyelv kutatóinak, összességében pedig a nyelvtudományának is fontos értékmérője” (HOFFMANN–TÓTH 2015: 195). A magyarság történetének fontos forrásaként számon tartott régi helyneveknek a lexikográfiai feldolgozottságát, konkrétan a magyar helynévkincs közreadásának két tipikus műfaját, a történeti helynévszótárakat és a helynévtárakat, illetve azok sajátosságait legutóbb HOFFMANN ISTVÁN ismertette a 2017. november 29-én megrendezett Alkalmazott Névkutatás 2017. Nevek és szótárak című szimpóziumon. Előadásában a 19. század első felétől, a magyar helynévszótár létrehozására tett első törekvések megfogalmazásától tekintette át azokat a munkákat (elsősorban szótárakat, névtárakat), amelyekben a helynevek hol kisebb, hol nagyobb szerepet kaptak, végigtekintve ezáltal azt az utat, hogy miként is jutott el a magyar nyelvtudomány, illetve a szótáriróadalom a legújabb, korai helynévanyagot feldolgozó helynévszótárakig. Jelen írásomban erre támaszkodva mutatom be a helyneveket érintő, a 19. század második felében kibontakozó és napjainkban is lendületesen folyó szótárírói munkálatokat, illetve az e neveket részletesen is tárgyaló lexikográfiai munkákat, azok típusait és jellegzetességeit.

2. Törekvések a magyar helynévkincs közreadására. 1817-ben gróf TELEKI JÓZSEF, a reformkor egyik legnagyobb társadalomtudósa fogalmazta meg elsőként egy magyar helynévszótár létrehozásának igényét az Egy tökéletes magyar szótár elrendelgetése, készítés módja című pályamunkájában. Az 1821-ben megjelent műben arról értekezett, hogy a magyar nyelv létrehozandó szótárának a magyar személynevek mellett mindenképpen tartalmaznia kell a helyneveket is. Ezt a törekvést a következőképpen fogalmazta meg: „Egy hasonló második toldalékban lehetne a’ nevezetesebb hazai vidékek, városok, helységek, vizek, hegyek ’sa’t. és az olly idegen tartományok, országok, városok ’sa’t. nevezeteit, mellyeknek nyelvünkben különös eredeti nevek vagyon, felvenni. Ezek tulajdonképen inkább a’ földelési [!] Lexiconokba tartoznának, mivel mindazáltal azok nélkül a’ közbeszédben sem lehetünk el, és különösen a’ hazaiak nemzésének megvisszázása [!], nyelvünk egész alkotásába, nagy világot önthet, azokat a’ nyelvünk gyarapodását tárgyazó szótárunkban egészen elmellőznünk nem lehet, sőt a ’szónemzés’ vóltaképen való kifejtésének tekintetéből kénytelenek leszünk, a’ hazai helységek vizek és erdők közül némelly kevésbe nevezetésekről is említést tenni.” (TELEKI 1821: 18; kiemelések törölve – K. É.) A TELEKI által elképzelt helynévtár azonban – bár a magyar nyelvnek azóta több, teljesnek szánt szótára is napvilágot látott – máig sem készült el (vö. HOFFMANN–TÓTH 2015: 195). Az, hogy TELEKI a tökéletes magyar szótár toldalékának szánta a helyneveket tartalmazó részt, azt jelezheti, hogy a 19. század első felében a magyar tudományosság képviselőinek igen hiányos képük lehetett a magyar helynévkincs nagyságáról. A teljes magyar helynévanyag – a mai ismereteink szerint – milliós

* Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

nagyságrendre rúg, amelynek összegyűjtése és közreadása rendkívül idő- és munkaigényes feladat (vö. HOFFMANN–TÓTH 2015: 196), ahogyan ezt például a skandináv nyelvek vagy a finn nyelv sok évtizedes, sőt évszázados kutatómunkával létrehozott, több millió helynévadatot tartalmazó helynévarchívumai is mutatják (vö. HOFFMANN 2010: 225).

2.1. 19. századi előzmények. A helynevek iránti érdeklődés az egész 19. századon végigvonult, s a TELEKI-féle tökéletes szótár igénye valamelyest realizálódni látszott a szótáriródalomban. KRESZNERICS FERENC szócsaládokat bemutató Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal című kétkötetes munkájában is helyet kaptak ugyan a helynevek, de csak minimális információval közölve őket: a szerző tájékoztatja az olvasót a helyek fajtájáról (pl. víz, szabad pusztá, falu, szabad királyi város), valamint lokalizálja a helyeket LIPSZKY JÁNOS Repertoriuma alapján (vö. KRESZNERICS 1831–1832. 1: L). A nagyobb magyar helységek nevei mellett olvashatjuk latin megfelelőjüket, valamint frazeologizmusokban való használatukat. Jól mutatja mindezt a *Deb-* szócsaládba sorolt *Debrecen* példája az 1. ábrán.

TELEKI JÓZSEF munkáját vette alapul a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére a CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS által készített, 1862–1874 között hat kötetben megjelent A magyar nyelv szótára (CzF). Ebben a kiváló történeti forrásként használható szótárban a helynevek már nyelvileg jóval gazdagabb kifejtést kaptak: a kifejtési változatok és a frazeologizmusokban szereplő helyragos alakok mellett a névféjtés is előtérbe kerül, amint azt a 2. ábra ugyancsak *Debrecen* példáján kitűnően szemlélteti.

1. ábra

A *Deb-* szócsalád KRESZNERICS munkájában

DEB.
 DEBELLA. Nagy magas leányról mondatik. Sz. D.
 DEBERKE. Scaphium, orca. PP.
 DEBRECZEN. Debracinum. M. A. Sz. KV.
 Bihar Vben. Debreczenbe pipáért, Szegedre dohányért. km. Dug. I. A. p. 294.
 Kis Debreczen. E. FF. belső Szolnok Vben.
 Debreczeni szappan.
 DEBREK (Kis, Japos, nagy). E. FF. belső Szolnok Vben.
 DEBREN. E. F. közép Szolnok Vben.
 DEBRÉTE. F. Borsod Vben.
 DEBRÓ (Al, föl). FF. Heves Vben.
 Döbröd. F. Abauj Vben.

2. ábra

A *Debrecen* szócikke a CzF.-ben

DEBRECZÈN, DÈBRÈCZÈN, (1), tősgyökeres magyar városaink egyik legnagyobbika, Bihar megyében; helyr. *Debreczen-be*, —ben, —ből. *Debreczen maga egy vármegye.* Népszó. *Debreczenbe pipáért, Szegedre dohányért.* Km. *Betekintett, mint bolond Istók Debreczenbe.* Km. Régiösen és más tájéjtéssel is: *Döbröczèn.*

Némelyek szerint a tót *dobrá zem* (jó föld) vagy *dobrá tzena* (jó vásár) szóból származott volna. Egyébiránt több helynevekkel rokon gyökű, melynek *Debrő, Döbrő, Debrek, Debren, Debréte, Debről, Döbör, Döbrüg* és a szalamegyei *Döbröcze*, melyekhez ismét hasonló a faedőnyt, bődönt jelentő *deberke, döbörke*. Hazánkban számos helységek víztartó edényektől. illetőleg döbönös kutaktól vették neveiket, mint:

Noha címében viseli a szótár megjelölést FÉNYES ELEK közismert Magyarország geographiai szótára című munkája (1851), és valóban csakis helyneveket, közelebbről településneveket tartalmaz, mégsem tekinthető helynévszótárnak (ugyanakkor becses helytörténeti forrásként tartható számon). A helynevek adatolása, nyelvi leírása helyett ebben ugyanis a helyek természeti adottságairól, történetéről, gazdasági-társadalmi képeről kapunk részletes információt.

A történeti névanyag feltárásában az első komoly próbálkozásnak JERNEY JÁNOS Magyar nyelvkinccsek Árpádék korszakából (1854) című művét tarthatjuk. KISS LAJOS

véleménye szerint JERNEY ezzel a munkájával „megvetette alapját a magyar történeti lexikográfiának” (1994: 393). A két füzetből álló kötet Árpád-kori oklevelekben, krónikákban és egyéb írott forrásokban (pl. imádságokban) előforduló hely- és személyneveket, valamint közszavakat tartalmaz szótárszerű elrendezésben. A tulajdonneveket magában foglaló első részben a szerző ekképp fogalmazta meg törekvését: „az árpádiak korszakát a XIV-dik század első évéig fölkarolva, a hely-, határ-, vidék-, hegy-, völgy-, erdő-, folyó-, család-, személy-, hivatal-, eszköz- ’s egyéb ide vonatkozó, bármirészben magyar szóértelmet tartalmazó neveket és szólásformákat összegyűjtván, szótáralakban körülbelül mintegy ötezer vezérszóval ellátva közrebocsátom” (1854: V). A címszavakat a nevek betűhív adatai, majd az évszám és a lokalizálás követi, a forrásjelölés ugyanakkor igen gyakran hiányzik. A kötetben etimológiai fejtegetések nem kaptak helyet. A szócikkek felépítését láthatjuk például a 3. ábrán szereplő *Ér* példáján.

A 19. század tudósai közül mindenképpen ki kell emelnünk PESTY FRIGYES nevét, aki talán a legtöbbet tette a helynevek ügyéért. E tevékenysége csúcsaként tekintett egy magyar helynévszótár létrehozására. E tervezett sorozat első kötete 1888-ban, a halála előtti évben jelent meg Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben címmel. PESTY úgy vélte, hogy nem elég csupán saját korának helynévanyagát vizsgálnia: a kutatást ki kell terjesztenie az okleveles helynévanyagra is, hiszen „a névnek legrégebb alakja legbiztosabb kulcsul szolgál a név megfejtésére, leginkább megóv téves magyarázatoktól” (1888: V). Munkájában ennek megfelelően egyrészt saját korábbi, 1864–1865-ös országos gyűjtésére, másrészt pedig oklevelekre és más történeti forrásokra támaszkodott. A magyarok mellett az idegen eredetű helyneveket is bevonta a kutatásba. A történettudomány képviselőjeként nem csupán a történeti és a földrajzi szempontokat tartotta szem előtt: helynévmagyarázataiban igyekezett nyelvészeti szempontokat, eredményeket is figyelembe venni (munkásságához bővebben l. SZABÓ T. 1944/1988: 38–48). A történeti szemlélet megjelenését jól mutatja a 4. ábrán szereplő *Ecsér* szócikke.

A 19. század végi történeti földrajzi érdeklődéshez kapcsolódik ORTVAY TIVADAR Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig (1882) című műve. A helynevek egyik fontos csoportját, a vízneveket tartalmazó szótárszerű munka 4100 olyan folyó- és állóvíznek a nevét mutatja be, amely történeti forrásokból származik. A szócikkekben a címszót követően a víznév alakváltozatait, a víz jellegét (folyó, halastó, csermely stb.) és pontos helyét olvashatjuk, néhol pedig a név etimológiájáról is kapunk információt. A névalakoknak nincs pontos dokumentálása, a források kezelése ugyanakkor igen gondos.

A 19. századi helynévszótár-írói törekvések betetőzője lehetett volna a Magyar oklevélszótár (OkI Sz.), amely azonban jórészt figyelmen kívül hagyta a tulajdonneveket. Amint a címlapja (Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz) és alcíme (Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye) is jelzi, ez a régi közszavakat tartalmazó szótár a Magyar nyelvtörténeti szótár (NySz.) kiegészítéséül szolgált, ám csak bizonyos személyneveket (pl. kereszneveket) vett fel anyagába. A keresztneveken túl azonban közsói elemük révén helynevek is bekerültek a szótárba. A helynevekben található közszók szócikkeiben helynévi adatok tömege szerepel ugyan: például az *ér* címszó alatt találjuk többek között az *Érhát* (1109: *Erhat*, terra), a *Feket ere* (1211: *Fekethereh*, stagnum), a *Kökény ere* (1211: *Cucen Hereh*) és az *Ér* (1240: *Er*, fluvius) stb. helyneveket; lokalizálásuk viszont hiányzik, és ez nagymértékben megnehezíti a hasznosításukat. E nyelvtörténeti szótárba kivételesen elhomályosult összetételek (pl. *Berettyó*, *Erdély*) is bekerültek.

3. ábra

Az *ÉR* szócikke JERNEY-nél (1854)

ÉR: Her 1216 VR 313 §, Er 1217 uo 45 § hn Biharban; 1225, „Ad venam Er“ Veszprémben; 1229 uo 358 § „Per vallem nomine Er“ völgy Kolosmben; Eer 1249 „Ad rivum qui dicitur Eer“ fő Baranyában; 1265; „Eer 1265 fő Szatmárban; 1268 viz Komáromban; 1269 „A quadam vena, quae Er vocatur“ Csallóközben; 1270 „In quodam fluviolo, qui vulgariter Er vocatur“ fő Gömörben Sajó körül; 1272 „In trat quamdam vallem, quae Her vocatur“ völgy Nitrában; 1274 fő; 1283 „Vadit per fluvium qui vocatur Er“ fő Borsodban.

4. ábra

Az *Ecsér* szócikke PESTY-nél (1888)

Ecsér, puszta, mely Kővágó-Örs-höz tartozik Zala megyében. Mint falu említették 1476. évben Eehyr néven. Akkor ugyanis gulacsi Bede György és Emericus de Eehyr maga és testvérei György, Péter és Kelemen nevében ellentmondott gersei Pető György és Jánosnak Gulács helységébe való beigtatásának. (Teleki, Hunyadiak kora XI. k. 557. lap.) Egy 1617. évi eredeti bevallásban említettik nemes Ecséry Lázár. Régi gót izlésű templomának és toronyának tekintélyes romjai ma is láthatók. Közvetlenül a Balaton partján szintén épületromok nyúlnak be a vízbe. A nép ezeket ma is *Palotának* nevezi. K. Örs határában van Ecsér nevű szállóhegy, melyen zamatos fehér bor terem. Ugyanitt ecséri erdő.

2.2. Lexikográfiai munkák a 20. században és napjainkban. A 20. század elején egy jó ideig nem látjuk megjelenni a helynévszótár elkészítésére vonatkozó célkitűzést; egyedül MELICH JÁNOS munkásságában mutatkozott meg ilyen törekvés. MELICH és a 20. század első felének egy másik kiemelkedő tudósa, GOMBOCZ ZOLTÁN a Magyar etymologiai szótár című próbadolgozatukkal 1914-ben megnyerték a Magyar Tudományos Akadémia magyar szófejtő szótár megírására hirdetett pályázatát. A szerzők szótárjukban (EtSz.) a teljes magyar szókészlet közreadását igyekeztek megvalósítani, amelyben nemcsak a köznyelvi szókincs, hanem a tájszavak, valamint a régi magyar hely- és személynévek jelentős része is helyet kapott volna. A szavak valamennyi alakváltozatát szándékoztak szótárjukban rögzíteni. A tulajdonnevek közül azokat kívánták felvenni a szótárba, amelyeknek biztos vagy biztosnak látszó etimonjuk van, amelyek a magyar hangtörténet számára fontosak (pl. *Kolozsvár*; *Maros* stb.), illetve amelyek megfejtéséhez fontos történeti vagy művelődéstörténeti kérdések kapcsolódnak (pl. *Erdély*; *Buda* stb., vö. KISS 1994: 407). Sajnos azonban nem sikerült befejezniük ezt a magas tudományos színvonalú, hatalmas anyagot feldolgozni kívánó munkát, amely 30 év alatt a betűrend egyharmadánál, a *geburnus* címszónál tovább nem jutott.

A történeti helynevek feldolgozása szempontjából MELICH JÁNOS egy másik nagy munkája, A honfoglaláskori Magyarország (1925–1929) is komoly jelentőséggel bír. Ez a mű ugyan nem szótár, és célkitűzésében sem szerepel az erre való törekvés, de mivel MELICH a nyelvtudomány segítségével, a földrajzi nevekből levonható tanulságokra alapozva kívánta megállapítani azt, hogy „milyen nyelvű népeket találtak a IX. század második és a X. század első felében a honfoglaló magyarok az általuk elfoglalt Magyarország területén” (1925–1929: 1), a munka legnagyobb részében helyneveket tárgyal. Ilyenkor a nevek szótárszerű elrendezésben, a szócikkekben az alakváltozatok,

a lokalizáció és a források pontos megadásával szerepelnek, ezzel mintegy mintát is adva az efféle adatfeltárás számára.

A 20. század középső harmadában a magyar történeti helynévkutatásnak két vonulata erősödött meg. Egyrészt előtérbe került a korai szórványemlékek iránti érdeklődés, amely elsősorban az egyes oklevelek feldolgozásában, monografikus bemutatásában nyilvánult meg. A veszprémi apáca kolostor alapítólevelének szórványait PAIS DEZSŐ (1939), a zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelét pedig KNIEZSA ISTVÁN vizsgálta (1949). BÁRCZI GÉZA a Tihanyi alapítólevel szórványainak nyelvtörténeti tanulságait foglalta össze nagy részletességgel és alapossággal (1951). SZABÓ DÉNES a dömösi prépostság adománylevelének helyesírásával, később hely- és vízrajzával foglalkozott (1937, 1954). Ezek a 20. század középső harmadában készült feldolgozások a nyelvi elemekhez általános magyar nyelvtörténeti szempontok szerint közelítettek.

Ezzel a vonulattal egy időben SZABÓ T. ATTILA jóvoltából az újabb kori helynévanyag közreadásának igénye is felerősödött. Erdély kiváló tudósa tanítványai és munkatársai segítségével kívánta hazája korabeli élőnyelvi és történeti helyneveit egybegyűjteni és kiadni. E munka komoly eredményeket hozott, melyeket kötetek egész sorában publikáltak: SZABÓ T. ATTILA nevéhez fűződik többek között a Közép-Szamos vidéke (1932), DÉS (1937a), Gyergyó (1940), Kalotaszeg (1942) és a Töki-völgy (1945) helyneveinek adattárba rendezése és kiadása, továbbá Szásznyíres (1937b) és Kolozsvár (1946) helyneveinek tanúsága alapján, a névanyag közreadása mellett ezekre alapozott település-, népiség- és népesedéstörténeti következtetések megfogalmazása. A munka kiteljesedését azonban Romániában a korszak politikai viszonyai lehetetlenné tették (erről bővebben I. BALASSA 1996: 67–78). Ezek az adattárak általában egy-egy település névkincsét adják közre denotátumok, azaz a megjelölt helyek szerinti elrendezésben, gyakran nem szócikk formában. A kalotaszegi névanyag például az egyes források szerinti időrendben szerepel. A szásznyíresi kötet ugyan szócikkeket tartalmaz, de ezek nem betűrendet, hanem lokális rendet mutatnak. Ezen elrendezési elvek miatt e munkákat helynévtáraknak tekinthetjük.

Az 1960-as években BÁRCZI GÉZA kezdeményezésére új lendületet vett a helynévgyűjtő munka, amelyben számos kiváló szakember vett részt, például VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, BALOGH LAJOS, PESTI JÁNOS, HAJDÚ MIHÁLY, JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD, SEBESTYÉN ÁRPÁD és MEZŐ ANDRÁS. A gazdag névanyagot tartalmazó Zala megyei névkötet (ZMFN.) 1964-es megjelenését követően az ország mintegy kétharmad részére vonatkozóan több tucatnyi földrajzinév-gyűjtemény látott napvilágot, mint például a Somogy (SMFN.), a Baranya (BMFN.), a Tolna (TMFN.) vagy a Heves (HMFN. 1–4.) megyei helynévtárak. Ezekben a névtárakban sok százezernyi helynévadat található nagyrészt hasonló elvek és módszerek szerint közreadva (denotátumok szerinti elrendezést követve). Ugyanilyen szerkesztési elv alapján, de szócikkyszerűen, címszó alá rendezve közlik a névanyagot a Debreceni Egyetemen készült névgyűjtemények. MEZŐ ANDRÁS, JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD és SEBESTYÉN ÁRPÁD munkájaként öt járási kötet jelent meg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről (SzSzBMFN.). Kiváló regionális helynévgyűjtemények is készültek ez idő tájt: közülük KOVÁTS DÁNIELnek a Sárospatak (BALASSA–KOVÁTS 1997), az abaúji Hegyköz (KOVÁTS 2000), valamint a Sátoraljaújhely (KOVÁTS 2008) helyneveit feldolgozó szótárjellegű munkáit emelhetjük ki. E sort persze tovább folytathatnánk, hiszen számos kisebb-nagyobb helynévgyűjtemény látott napvilágot.

A helynévkiadványok újabb generációját képviseli a gazdag történeti anyagot tartalmazó, BABA BARBARA szerkesztésében megjelent Hajdú-Bihar megye helynevei sorozat első kötete, A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei (2015) című

munka (HBMHn. 1). E kötet a címben jelzett térség öt településének (Hajdúdorognak, Hajdúböszörménynek, Téglásnak, Hajdúhadháznak és Bocskaiertnek) a teljes, okleveles források és élőnyelvi gyűjtések alapján egybeállított helynévanyagát tartalmazza, településenkénti elrendezést követve. A névtár a névadatokat a megjelölt helyek szerint csoportosítva tárgyalja, vagyis a legfőbb rendező elve – a hasonló helynévtárak általános gyakorlatához igazodva – a denotátum azonossága. A szócikkek szerkezetileg négy nagyobb egységből épülnek fel. A címszó után a történeti és élőnyelvi névadatok sora következik, majd pedig a megnevezett helyre és a névre vonatkozó információkat összegző leíró részt olvashatjuk. Ezeket követően a névadatok forrásait, illetve a szócikkek végén a megnevezett hely térképi azonosítóját találhatjuk meg (HBMHn. 1: 9–14). A kiadvány különlegessége, hogy az adatok közreadásában időben visszafelé halad. Mindezt jól szemlélteti az 5. ábrán szereplő, hajdúböszörményi *Veréb-sár* határrészénév szócikke. A kötet fontos újítása az is, hogy a könyv végén látványos helynévatlaszt, a szócikkek között pedig számos informatív ábrát, képet tartalmaz.

5. ábra: A *Veréb-sár* szócikke a HBMHn.-ben

Veréb-sár 1. 2011: *Veréb-sár*, 1959: *Verébsár*, 1951: *Verébsárhoz*, 1897: *Verébsár*; 1890: *Verébsár*, 1889: *Veréb sár*, 1871: *Veréb sár*, 1857: *Verébsár*, [1848 k.]: *Verébsár*, 1839: *Verébsár*, 1808: *Verébszar*, 1806: *Veréb szar*, 19. sz. első fele: *Verébszar*, 1803: *Verébszar*, diverticulum, [1799–1803]: *Verebszar*, 1796: *Verébsár*, 1786: *Veréb sár*, 1781: Ökrös Nagy András a *Veréb-sártól* nádat hozott, 1776: *Verebsar*, 1767–1779: *Verébsár*, [1750]: *Praedium Verébsár*, 1738: *Veréb Sáron* tul Nánás felől, 1703: *Inde ac locum Verébsár dictum indagunt*. — Víz-

állásos, nádas rész Hajdúvidtől délnyugatra. Korábban önálló birtokként, majorként jelölik. A hagyomány szerint Rákóczi serege a Verébsárnál táborozott. Nevének előtagjában maddárnév szerepel, de a névadás pontos indítékát nem ismerjük. Egyes forrásokban *Verébszar* néven tűnik fel. — H. FEKETE 1959: 47, 116, HbT. 1786, [1857], 1871 1890a, 1889, 1890b, 1897a, HnT. 1767–1779a, 1776a, b, LIPSZKY, Map., LIPSZKY, Rep., MoT. [1779–1803], [19. sz.], SzmT. [1750], VÁLYI 1796–1799: 1/267. — T15-G3H2.

A helynév-etimológiai munkák között szintén találunk történeti helynévszótár jellegű kiadványokat. A mintegy 13 300 szócikket tartalmazó, a magyar és a jelentősebb külföldi helynevek eredetét magyarázó nagy ívű munka, KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótára című műve (FNESz.) viszont kevésbé tekinthető ilyen jellegűnek, mivel minimális történeti adatközlésre szorítkozik, egy-egy névformának csupán a legelső adatát adja meg. Sokkal inkább tekinthető történeti szótárnak MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER 1972-ben megjelent, Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára című munkája, amely a gazdag névanyagot szócikkszerűen, címszó alá rendezve közli. Ezt a hagyományt követik több évtized múltán a nyíregyházi SEBESTYÉN ZSOLT munkái, aki a történelmi Magyarország északkeleti térségének helynévanyagát dolgozta fel. 2008-ban Kárpátalja teljes területét érintő történeti helynévgyűjtést adott közre, amely hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár) 476 egykori és mai településéről tartalmaz helyneveket, településneveket és mikrotoponimákat. A későbbiekben az e munkában megkezdett kutatási irányt mintegy folytatva SEBESTYÉN ZSOLT egy-egy szűkebb régió, először a történelmi Bereg (2010), Máramaros (2012) és Ung (2014) vármegye településneveit vonta alapos vizsgálat alá, majd pedig a Felső-Tisza vidékének folyóvízneveit (2017) dolgozta fel. Ezek a munkák a ma is létező helységek

nevei és ezek etimológiája mellett MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER kötetéhez hasonlóan az elpusztult települések megnevezéseivel is foglalkoznak.

A Debreceni Egyetemen az Árpád-kori Magyarország egyes vármegyéinek helyneveiről készültek történeti-etimológiai szótárak: BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY (1998) Győr, PÓCZOS RITA (2001) Bodrog és Borsod, RÁCZ ANITA (2005, 2007) Bihar vármegye településneveinek, TÓTH VALÉRIA pedig (2001a és 2001b) Abaúj és Bars vármegye valamennyi helynévfajtájának (azaz a településnevek mellett a víz- és a határneveknek) az összegyűjtését és nyelvi elemzését végezte el. Ezekben a kötetekben a szerzők a korai ómagyar kor helynévanyagát dolgozták fel – elsősorban GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzi munkájának (Gy.) eljárását követve – ugyancsak vármegyéenkénti rendben. A kronológiai határokat tekintve a bihari kötet tűnik ki, amely tágabb időkeretet vesz alapul, mivel nem a korai ómagyar kor zárópontjaként tekintett 1350-es évig, hanem a 16. század végéig tartalmazza a helyneveket. E munkákban a szócikket a nevek jelentése és szerkezete határozza meg: egy-egy szócikkben a morfológiai szempontból megegyező névadatok szerepelnek, még akkor is, ha azok nem azonos denotátumra vonatkoznak. A címszót a név jelöltjének, denotátumának meghatározása, lokalizálása követi, majd pedig az adatközlő rész, ahol az egyes adatok időrendben szerepelnek. Ezek után a nevek eredetét és történetét magyarázó részt olvashatjuk.

A következőkben a történeti helynévszótárak két kiemelkedő sorozatát mutatom be részletesebben, amelyek a Debreceni Egyetemen a Magyar Névtörténeti Kiadványai című sorozat részeként láttak napvilágot. Mind a Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból (HA.), mind pedig a Korai magyar helynévszótár (KMHsz.) sorozat kötetei a korai ómagyar kori Kárpát-medence szélesebb térségeire kiterjedő helynévanyagot dolgozzák fel. A Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból sorozat idáig megjelent négy kötete HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA kiadásában GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzi munkájának nem településnévi anyagát tartalmazza, vármegyei bontásban szótárrá szerkesztve, ezzel megkönnyítve GYÖRFFY adatainak hozzáférhetőségét és hasznosítását. Az első kötet 1997-ben látott napvilágot, és 15 Árpád-kori vármegye (Abaúj, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce vidéke, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó vidéke, Csanád, Csongrád) helynévanyagát közli. Az 1999-ben megjelent második kötet további hét (Doboka, Erdélyi Fehér, Fogarasföld, Esztergom, Fejér, Gömör, Győr), a 2012-es harmadik kötet pedig kilenc vármegye (Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kis-Hont, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő) nem településnévi anyagát adja közre. A sorozat 2017-ben megjelent negyedik darabjában nyolc vármegye (Liptó, Máramaros, Moson, Nagy-szigeti ispánság, Nógrád, Nyitra, Pest, Pilis) helynévkincse szerepel. A szerkesztők céljuk megvalósítása érdekében, azért tudniillik, hogy az adattár „a korai ómagyar kor okleveleinek helyet jelölő kifejezéseiről a maguk teljességében tájékoztatást nyújtson” (HA. 1: 9), nemcsak a helyneveket, hanem a helyet jelölő köznévi kifejezéseket is felvették szótárukba. A területi elrendezés – követve GYÖRFFY módszerét – lehetőséget ad egy-egy vidék mikrotoponímiai állományának együttes bemutatására. A jelentéstani, valamint névszerkezeti szempontok szerint kialakított szócikkben a címszó után a név denotátumának meghatározása, lokalizálása, majd pedig az adatközlő rész szerepel, ahol a betűhíven, pontos évszámmal és hivatkozással szereplő adatok időrendben követik egymást. A kialakított utalásrendszer nagymértékben megkönnyíti az értelmezést és a keresést. A kötetek emellett többféle mutatót (név- és szóalak-mutatót, címszó- és névelemmutatót, valamint névvégmutatót) is tartalmaznak. Az egyes megyék névanyaga helynévtérképeken is megjelenik.

A Korai magyar helynévyszótár (KMHSz.) szótárterve az 1350 előtti források teljes helynévállományát kívánja feldolgozni. A szótár készítői arra vállalkoztak, hogy közzétegyék „az 1350 előtti időből fennmaradt forrásokban található magyarországi helyneveket és helyeket jelölő kifejezéseket szótári formában” (KMHSz. 1: 6). A 2005-ben HOFFMANN ISTVÁN szerkesztésében megjelent első kötet – GYÖRFFY történeti földrajzi munkája (Gy.) alapján – Abaúj–Csongrád vármegyék névállományát tartalmazza betűrendes elrendezésben. Jelenleg a második és a harmadik kötet szerkesztése zajlik. A helynév-szótárak általános szerkesztési elvét követve a szótár azonos szócikkeibe a morfológiai szempontból (alaki azonosság alapján) egyező névadatok kerülnek. A legalább egy morfémiányi eltérést mutató nevek, névváltozatok külön szócikkben szerepelnek, még akkor is, ha denotátumuk azonos. Ennek értelmében külön szócikkben találjuk meg a lexémányi eltérést mutató névformákat (pl. *Acsa* – *Acsatelke*), a képzős és képzőtlen, illetve a különböző képzőkkel alakult változatokat (pl. *Horvát* – *Horvátí*), valamint a birtokviszony jelölt és jelöletlen névformáit is (pl. *Hölgytelek* – *Hölgytelke*). A szócikkben a címszót követően a hely azonosítása következik, majd pedig szerepelnek (betűhív formában, forrásmegjelöléssel) az adatok. A jellemző többnevűséget, alakváltozatokat gazdag utalási rendszer segít bemutatni. Az adatok írásformák szerint vannak csoportosítva, azon belül pedig az első előfordulás szerint követik egymást.

A helynévyszótárak főbb szerkesztési elvét láthatjuk a Pest megyei *Rákos*-nak a HA. 4. kötetéből való példáján (6. ábra), illetve a KMHSz. *Okor* szócikkét bemutató 7. ábrán.

6. ábra

A *Rákos* szócikke a HA.-ban

Rákos 1. 'Szadánál eredő, Pestnél balról a Dunába torkolló vízfolyás' [1200 k.], Chron. saec. XIV.: *Racus*, fl. (Gy. 4: 497, 550, 555), +1245/ 278: *Bakus* [f: *Rakus*], fl. (Gy. 4: 497, 536), 1259, 1325, 1350: *Rakus*, fl. (Gy. 4: 497, 516, 532, 533, 535, 556), 1325, 1338: *Rakws*, fl. (Gy. 4: 497, 516, 537). **2.** 'a Duna és a Rák-kos patak között fekvő, Pesttől É-ra és K-re húzódó mező' 1244/333, +1278/330, 1286 [2a], [1286] [2a], [1286]/291, 1286/326/372, 1289, 1299 [5a], 1300, [1300], 1307, 1310 [c: 1307], 1318: *Rakus*, camp., loc. 1277, 1298/440, 1299/303//437, Chron. saec. XIV.: *Racus* (Gy. 4: 550, 551, 672), 1310 [c: 1307]: *Ratus* [c: *Racus*], camp. (Gy. 4: 551), Chron. saec. XIV.: *Rakos* ~ *Rachus* (Gy. 4: 550).

7. ábra

Az *Okor* szócikke a KMHSz.-ben

Okor I. 1. 'az Almával párhuzamosan folyó, a Kőrössel egyesülő víz Baranya vm.-ben' +1183/326/363, 1257, 1274, [1275], 1279, 1283, 1287/468, [1292–97], [XIII. vége], 1304/360, 1311, 1330, 1346 (Cs. 2: 512, A. 4: 583, 589): *Okur*, fl., flum. (Gy. 1: 248, 341, 351, 371, 375, 382, 384, 387, 389–90), [+1235]/350/404: *Wkur* (Gy. 1: 248, 389), 1287/468: *Okwr* (Gy. 1: 341), 1294/488: *Okor*, fl. (Gy. 1: 311), 1332–7/PR.: *Vkur* (Gy. 1: 341). Vö. **Nagy-Okor, Okor (II.1.)**. **II. 1.** 'település Baranya vm. ÉNy-i részén az Okor patak mellett' 1257, 1346, 1347: *Okur*, t. (Gy. 1: 341, A. 4: 589, 5: 70–2). L. **Okrimindszent**. Vö. **Okor (I.1.)**. **2.** 'település Bodrog vm. középső részén Csaszkutától D-re' *1192/374/425: *Ocor*, 1198 P/PR.: *Ocur* (Gy. 1: 725).

3. Digitális adatbázisok. Amint az a fentiekből világosan kirajzolódik, a magyar helynévkincs közreadásának két tipikus műfaját különböztethetjük meg: egyrészt helynév-tárak, másrészt helynévyszótárak formájában jelentek meg az e feladatot vállaló munkák. A prototipikus kiadványok mellett – ahogyan erről már a korábbiakban is szó esett – számos átmeneti változatot is találunk e téren. Jogosan merül fel ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy miben ragadhatjuk meg e műfajok lényegét, és milyen további lehetőséget bizto-

sítanak ezek a kutatás számára. Amint láttuk, a helynévtárak általában egy-egy település névkincsét adják közre denotátumok szerinti elrendezésben, lokális rendet követve, általában címszókiemelés nélkül. Ezzel lehetőséget adnak a települések névanyagának mint rendszereknek a vizsgálatára, a belső rendszerösszefüggések felderítésére, és kiválóan használhatók helytörténeti, topográfiai kutatásokhoz, mivel az egyes helyek megnevezéseinek változása jól követhető bennük. Ezzel szemben a helynévszótárakban nyelvi, pontosabban morfológiai jelleg szerint látjuk az adatokat címszó alá sorolva, amelyek betűrendben követik egymást. A szótárak az adatokat általában nagyobb térségek szerint adják közre (nem pedig településenként), és ezekben a nyelvterület egészének a vizsgálata kerül előtérbe. Ezzel szorosan összefügg, hogy a névanyaguk átfogó nyelvi szempontú vizsgálatokra (pl. a névrendszer változásainak bemutatására, névtipológiai elemzésekre) könnyebben használható. E két közlési forma tehát jól kiegészíti egymást, és mindkettőnek megvannak az előnyei. Emellett e kétféle közlési forma kölcsönösen át is alakítható egymásba; e téren a digitális közzététel, illetve a régebbi anyagok digitalizálása teremt új lehetőséget, ezáltal pedig a hatalmas adatmennyiség könnyebben kezelhetővé válik. A két műfaj kapcsolata ilyen módon tehát digitális adatbázisokon keresztül valósulhat meg a legeredményesebben, amelyek igen gyakran ma már az újonnan közreadott névtárak és névszótárak alapjául is szolgálnak, de régebbi névtárak tudományos feldolgozását szintén elősegíthetik.

A magyar helynévkutatás e hatalmas forrásanyagot egyrészt a széles körű társadalmi igényeknek, másrészt pedig a tudományos kutatásnak a szolgálatába kívánja állítani. Ezáltal a magyar helynévkincs maradandó formában bárki számára hozzáférhetővé válhat(na), és a további kutatásokhoz, a nyelvészeti igényű feldolgozásokhoz is segítséget nyújt(ana). Ennek az összetett célnak igyekszik megfelelni a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének névkutatói kezdeményezésére kialakított Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH.) online adatbázisa. E hatalmas, egyre bővülő digitális adatbank az egész magyar nyelvterület helynévállományának a befogadására és kezelésére alkalmas (erről részletesebben l. HOFFMANN–TÓTH 2015). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének kutatói szintén ezt a törekvést tartották szem előtt, amikor SZABÓ T. ATTILA kéziratot gyűjtéseit tették hozzáférhetővé nyomtatott és digitális formában egyaránt. A 2001–2010 között megjelent 11 kötetes szótárszerű munka adatainak (ETH.) könnyebb kezelését és hasznosítását a BÁRTH M. JÁNOS szerkesztette Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és Interaktív Név földrajzi Atlasz (EHA.) online adatbázisa teszi lehetővé.

Felhasznált források

- BALASSA IVÁN – KOVÁTS DÁNIEL 1997. *Sárospatak határának helynevei*. Rákóczi Múzeum Baráti Köre, Sárospatak.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.
- CZF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.

- EHA. = *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és interaktív névföldrajzi atlasz*. SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtése alapján. Szerk. BÁRTH M. JÁNOS. <http://eha.elte.hu> (2020. 05. 25.)
- ETH. = *Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése* 1–11. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY et al. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2001–2010.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. 1–2. K. n., Pest.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- HA. = *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 1–4. Közzéteszi HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névértéktár Kiadványai 1, 3, 25, 43. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék / Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997–2017.
- HBMHn. 1. = *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Szerk. BÁBA BARBARA. A Magyar Névértéktár Kiadványai 35. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.
- HMFN. = *Heves megye földrajzi nevei* 1–4. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF etc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 125, 144–145, 181. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1970–1988.
- JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelvkiegészítések Árpádék korszakából* 1–2. K. n., Pest.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névértéktár Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KOVÁTS DÁNIEL 2000. *Az abauji Hegyköz helynevei*. Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátoraljaújhely.
- KOVÁTS DÁNIEL 2008. *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája*. [Sátoraljaújhely Önkormányzata], Sátoraljaújhely.
- KRESZNERICS FERENC 1831–1832. *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* 1–2. Egyetemi Nyomda, Buda.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglalás kori Magyarország*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS – NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtára*. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya, Nyíregyháza.
- MNH. = *Magyar Nemzeti Helynévtár*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. <http://mnh.unideb.hu> (2020. 04. 05.)
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebbi nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Szerk. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- OkI Sz. = *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.
- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig* 1–2. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Hivatala, Budapest.
- PESTY FRIGYES 1888. *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* 1. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest.

- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2017. *A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei*. Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára*. K. n., Ungvár.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- SZABÓ T. ATTILA 1932. *Közép-Szamos vidéki határnevek*. Erdélyi Tudományos Füzetek 50. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA 1937a. *Dés helynevei*. Füssy Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Turda.
- SZABÓ T. ATTILA 1937b. *Níreş–Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*. Minerva, Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból*. Egyetemi Magyaraságtudományi Intézet, Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1942. *Kalotaszeg helynevei I. Adatok*. Minerva, Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA 1945. *A szolnok-dobokai Tóki völgy helynevei*. Erdélyi Tudományos Füzetek 193. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA 1946. *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- SzSzBMFN. = MEZŐ ANDRÁS etc., *Szabolcs-Szatmár[-Bereg] megye földrajzi nevei* 1–5. Szabolcs-Szatmár megyei Népművelési Tanács – Nyíregyházi Tanítóképző Főiskola Nyelvészeti Tanszék etc., Nyíregyháza etc., 1967–1993.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF / BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó / Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1964–1986.

Hivatkozott irodalom

- BALASSA IVÁN 1996. *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa*. Püski Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Sirkka Paikkala főszerk.: Suomalainen paikannimikirja [Finn helynévkönyv. Ismertetés.] *Névtani Értesítő* 32: 223–233.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2015. Magyar Nemzeti Helynévtár. *Névtani Értesítő* 37: 195–202.
- KISS LAJOS 1994. Nyelvtörténeti szótáraink típusai. *Magyar Nyelv* 90: 392–412.
- KNIEZSA ISTVÁN 1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz* 6: 3–50.
- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- SZABÓ DÉNES 1937. A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *Magyar Nyelv* 33: 99–109.
- SZABÓ DÉNES 1954. *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 85. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1944/1988. A magyar helynévkutatás a XIX. században. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 13–84.
- TELEKI JÓZSEF 1821. Egy tökéletes magyar szótár' elrendelése, készítése módja. In: HORVÁT ISTVÁN kiad., *Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Múzeum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*. Trattner, Pest.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

KOVÁCS ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9111-0728>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

ÉVA KOVÁCS, Historical place name dictionaries

The study examines the types and characteristics of lexicographic works that contain, or provide detailed analysis of toponymic data, from the first attempts to create a Hungarian dictionary of toponyms to the most recent dictionaries of early place names. The historical overview follows in the footsteps of István Hoffmann's lecture given at the Applied Onomastics 2017. Names and Dictionaries symposium on 29 November 2017. Two types of place name dictionaries are examined. The first are place name collections that contain the geographical names of a single settlement or place arranged according to the denotations. The second are place name dictionaries that list place names according to morphological characteristics under single entries. The two types of place name dictionaries play complementary roles as the information gleaned from both can be utilized in different ways. Place name collections can be used to study settlements as place name systems, the internal relationships of names within a space, and for research into local history and topography. Meanwhile, place name dictionaries can be used for comprehensive studies throughout the lingual region (e.g., the changes of the name system, name typology). Hungarian toponomastics aims to place the enormous amount of data into the service of the general public and academic research, a goal unachievable without the proper use of digital methods.